

Наталія Горбатюк

**УЧИТЕЛЬ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ДОРОБКУ
В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

У статті на основі аналізу педагогічних творів видатного педагога Василя Олександровича Сухомлинського охарактеризовано його погляди на особистість вчителя, з'ясовано роль учителя у навчально-виховному процесі. Всебічний розвиток особистості вчителя передбачає формування загальнолюдських та загальнонаціональних норм життєдіяльності, добра, краси, істини, свободи, совісті, поваги та любові. Усі ці чесноти вчитель має прищеплювати молодому підростаючому поколінню.

Ключові слова: педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського, особистість, учитель, виховання.

Розбудова сучасної української теорії виховання неможлива без найцінніших надбань вітчизняної та світової педагогічної скарбниці, без плідних ідей вітчизняних педагогів-новаторів. Тому й ми звертаємось до педагогічної спадщини Василя Олександровича Сухомлинського, адже ідеї великого педагога не втратили своєї актуальності й нині, в ХХІ столітті.

Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського привертала й привертає увагу науковців і вчителів-практиків. Досліджували доробок великого педагога Антоненко М. Я., Кузь В. Г., Сухомлинська О. В. та ін.

Виховання дитини пов'язане зі школою, а значить і особистістю вчителя. «Учитель – це перший, а потім і головний світоч в інтелектуальному житті школяра; він пробуджує в дитини жадобу знань, повагу до науки, культури, освіти» [6, с. 50].

Метою виховної роботи вчителя має бути особистісно зорієнтована педагогічна діяльність. В. О. Сухомлинський в основу виховного процесу ставив дитину, співпрацю учителя та учня, що й розглядається в даній статті.

«Що означає хороший учитель? Це насамперед людина, яка любить дітей, знаходить радість у спілкуванні з ними, вірить у те, що кожна дитина може стати доброю людиною, вміє дружити з дітьми, бере близько до серця дитячі радощі й прикрощі, знає душу дитини, ніколи не забуває, що й сам він був дитиною», – писав Василь Олександрович [6, с. 49].

Так, учитель повинен любити дітей. На наш погляд, та людина, котра не любить дітей, не має права обирати професію вчителя. На думку педагога, той, хто не любить дітей, повинен залишити школу й здобути іншу спеціальність або ж виховати в собі любов до дитини. «Бо любов до дитини в нашій спеціальності – це плоть і кров вихователя як сили, здатної

впливати на духовний світ іншої людини. Педагог без любові до дитини – це все одно, що співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору» [9, с. 292].

Учитель повинен любити не лише ту дитину, котра добре вчиться й має зразкову поведінку, але й ту дитину, котра частенько пустує в школі. «Любов учителя до дітей народжується в горінні, в боротьбі за людину, нерідко – в муках. Було б наївним уявляти собі справу так, що всі дітки, які приходять до школи, – це красиві троянди; і вчителеві не залишається нічого, як тільки милуватись ними. Є троянди, а є й чортополох» [9, с. 294].

Вчитель повинен бути справедливим у ставленні до кожного школяра, «важко уявити щось інше, що більше спотворює душу дитини, ніж емоційна товстошкірість, породжена несправедливістю. Відчуваючи байдуже ставлення до себе, дитина втрачає чутливість до добра і зла. Вона не може зрозуміти, що в людях, які її оточують, добре і що зле. В її серці поселяються підозра, зневіра в людей, а це – найголовніше джерело озлобленості» [7, с. 167].

Але разом із тим учитель не повинен заgravати з учнем, підлещуватися до нього, виконувати всі його примхи. «Мова йде про мудру людську любов, одухотворену глибоким знанням людського, розумінням усіх слабких і сильних сторін особистості – любов, що застерігає від нерозсудливих вчинків і надихає на вчинки чесні, благородні. Любов, що вчить жити, – така любов нелегка, вона вимагає напруження всіх сил душі, постійної віддачі їй» [9, с. 293].

Такі концепти як «душа – серце – любов» є наскрізними, у всій педагогічній спадщині В. Сухомлинського. Вони є домінантними в його концепції виховання, тому що мають основоположний зміст у свідомості українців, їх ментальності, в етнопедагогіці. Слідом за Г. Сковородою, П. Юркевичем В. Сухомлинський усвідомив значення серця в житті українця взагалі і в українській педагогіці зокрема. Воно – орган моральності, голос совісті, аксіологічний епіцентр світу, що містить усе найдорожче: заповіти минулого, любов для нинішнього і мрії майбутнього. Тому назва праці В. Сухомлинського «Серце віддаю дітям» уже є глибинно народною і головною в професії вчителя. Слово «серце» і похідні від нього у цій праці згадується безліч разів, воно причетне до суперечливого буття і має такий спектр станів:

1. Щастя радості («радість на серці»).
2. Перечуття, віщування, інтуїція («серцем відчувала»).
3. Знання правди («краса увійде в дитяче серце разом з думкою про те, що не було б...»).
4. Муки совісті («сердечний біль», «облагородити серце»).
5. Страждання і терпіння («умій щадити хворе серце, не роз'ятрюйте сердечних ран»).

6. Сердитість, гнів спересердя («серце чутливе до добра і зла», «...передачею із серця народного в свідомість і серце дітей наших великих святинь – любові до Батьківщини і ненависті до її ворогів, поневолювачів, що завдали великих страждань і горя народові»).

Отже, основою праці В. Сухомлинського «Серце віддаю дітям» є кордоцентризм, як домінантна риса української вдачі, на якій згідно з вченням педагога і треба будувати виховання молодого підростаючого покоління.

Учитель у дитині повинен убачати в першу чергу людину. «Учительська професія – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється» [8, с. 421]. Отже, людинолюбство – це стрижень морального виховання в педагогіці В. О. Сухомлинського.

Кожна дитина – це неповторна, яскрава, індивідуальна людська особистість, котра має свої сміливі думки, цілеспрямовані погляди, переконання, інтереси. Учитель повинен знайти ключ до кожного дитячого серця. «В поняття педагогічної майстерності входить перш за все вміння учителя здійснювати педагогічний процес не трафаретно, а диференційовано, урахувуючи індивідуальні особливості учнів. Практика роботи передових учителів показує, що немає єдиного для всіх умов і для всіх учнів шляху засвоєння теоретичного матеріалу, як немає учня взагалі, як немає уроку взагалі, а є живий, конкретний учень з усіма його особливостями і своїм, особливим, неповторним душевним світом» [10].

Будь-яка дитина по-своєму здібна. Але здібності необхідно розкривати, розвивати. Учитель повинен убачати в кожній дитині індивідуальність. Необхідно, щоб дитина повірила в свої сили, потрібно виховувати почуття власної гідності. Можливості кожної дитини різні і, розкриваючи їх, треба не шаблонно підходити до дитини, а завжди пам'ятати, що дитина – це не гвинтик, а жива істота, і вона має свої погляди на життя, свої хвилювання й радощі, свої інтереси й поривання. Лише те виховання, котре буде зорієнтоване на особистість дитини, дасть позитивні результати. Термін «особистісно зорієнтоване виховання» в педагогічному доробку В. О. Сухомлинського не вживається, але основою виховного процесу була дитина, гуманна співпраця педагога та школяра.

Педагог по відношенню до учнів повинен бути доброзичливим. «Легко сказати: будьте доброзичливі. Але доброзичливість треба виховувати, і виховується ця властивість душі тільки тоді, коли вона – взаємна, тобто коли педагог бажає добра учневі, а учень – педагогові» [8, с. 433]. Учителю необхідно застерігати дитину від необміркованих кроків, направляти дії дитини в позитивне русло, «...бажання серця і є доброзичливість» [8, с. 433]. Отже, дитина завжди відчуває добро своїм серцем. Доброзичлива людина вміє вислухати іншу людину, зрозуміти її переживання.

Міркуючи про особистість учителя, В. О. Сухомлинський зауважував: «Ви – один із скульпторів, що творять людину майбутнього. І скульптор особливий, не схожий на інших. Виховання – творення Людини – це ваша професія... Пам'ятайте, що кожна ваша помилка може обернутися потворністю людської особистості, болем душі, стражданнями» [8, с. 533]. На нашу думку, учитель дійсно є скульптором людини майбутнього. Цінності, ідеали, які будуть сформовані в дитячі роки, а пізніше будуть закріплені життєвим досвідом на основі національного та загальнолюдського є важливим елементом при вихованні особистості, адже вчитель виховує громадянина, патріота своєї держави.

Учень завжди бере приклад з учителя. Учитель своєю поведінкою, відвертістю, щирістю в розмові запалює в душі вихованця вогник любові. «Життя переконує, що вихованець – дзеркало вихователя. Мистецтво й майстерність виховання полягають у тому, щоб уміти бачити себе в образі вихованця, в тій істоті, що мислить, відчуває, переживає, істоті, яку ми творимо з маленької дитини» [8, с. 559].

Гуманність у вихованні – головний принцип теорії виховання В. О. Сухомлинського, котрий вимагає від педагогів відмінних знань, умінь, навичок, високої педагогічної майстерності. Такі грані людської душі, як людяність, щирість, сердечність, чуйність, справедливість, чесність, повага до себе й до думки інших потрібно формувати з раннього дитинства.

Праця – це життя. Вона облагороджує людину й повинна приносити радість. Учитель має прищеплювати дітям любов до праці. «Радість праці – могутня виховна сила», – зазначав В. О. Сухомлинський [7, с. 237]. У Павлівській школі впроваджувалися трудові традиції народу. Праця дітей була різноманітною й сприяла розкриттю їхніх задатків і нахилів. Серед трудових традицій були такі: свято першого хліба, благоустрій села, літня косовиця, праця під час весняного й осіннього Тижня саду і т.д. Учителі подавали приклад учням у праці. «Особистість учителя приваблює дитину насамперед тому, що в ньому він бачить прекрасного майстра» [4, с. 90]. Таким чином, праця формує особистість. Без праці людина не знайде й покликання.

Василь Олександрович великого значення надавав співпраці сім'ї та школи. Педагогом була створена «Батьківська школа». Від батька й матері дитина починає пізнавати світ. Учитель, на його думку, має вчити батьків мистецтву виховання, має знати сім'ю дитини і підходити до кожної індивідуально. Сім'я разом зі школою покликані виховати всебічно розвинену порядну особистість, яка буде гідним громадянином держави.

У житті кожного вчителя важливу роль відіграє книга. Необхідно дітям прищеплювати любов до книги. «Книжка – це також школа, треба навчити кожного вихованця мандрувати у світі книжок» [8, с. 497]. Через

книгу учні дізнаються про навколишній світ, про життя видатних постатей, про звичаї, традиції, обряди українського народу; до учня приходять зрілість, розширюється його кругозір, формуються переконання, погляди, національний світогляд, розвиваються здібності. «Книжка – це могутнє знаряддя, без неї я був би німим або недорікуватим... Розумна, натхненна книжка нерідко вирішує долю людини» [5, с. 398]. Дуже шкода, але в нашому сьогоденні комп'ютери та телебачення заповнили дитячі серця. Книга вже відійшла на друге місце. «У святій криниці книг багато є того, без чого і людина – не зовсім людина. Адже доброта, співчуття, милосердя розкривають і зміцнюють душу й серце ще в дитинстві. І залишаються з людиною на все життя, вони закладені в книгах, казках Шевченка, Франка, Лесі Українки», – пише В. Г. Кузь [2, с. 6].

Рідна мова – скарбниця народу. Це ознака нації, це наша культура. «Скільки я знаю мов, стільки разів я людина», – говорить народна мудрість... Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим тонша її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, тим більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає серце красу слова» [7, с. 201–202]. Учителю потрібно формувати в дітей повагу до рідної української мови.

Кожен учитель має дбати про свій інтелектуальний розвиток. Він повинен багато читати. Не відразу – після закінчення ВНЗ, учитель буде мати достатній теоретичний і практичний рівень підготовки. Потрібно повсякчас працювати над собою, над своїми знаннями. Але навіть ті вчителі, котрі працюють багато років у школі, мають великі життєві й професійні здобутки, повинні постійно удосконалювати свій фаховий рівень. «Небезпека духовного «окостеніння» загрожує такому вчителю не менше, а іноді навіть більше, ніж молодому педагогові...» [6, с. 51].

Учителю необхідно бути авторитетною людиною в очах колективу. Він повинен бездоганно знати свій предмет, мати щире серце, поважати особистість учня і згуртовувати дітей заради спільної справи. Всі вчинки: і погані, й хороші – вчитель має справедливо оцінювати, вислуховувати кожне дитяче «Я». Тільки справедливість та мудрість при вихованні особистості!

Щодо авторитету, то В. О. Сухомлинський зауважував: «Сила, що породжує в класі тишу, в якій діти й особливо підлітки і юнаки прислухаються до кожного слова вчителя, сила, що будить совість, сором учня – це незаперечний авторитет учителя-мислителя, закоханого в свою справу» [3, с. 574].

Щоб учитель завжди був людиною з великої букви, державі в ХХІ столітті необхідно дбати про освіту, про виховання і, звичайно ж, про вчителя. Адже без учителя не буде ні юриста, ні лікаря, ні економіста, ні інженера, ні механізатора, ні депутата Верховної Ради.

В. Г. Кремень на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти говорив: «Щоб закріпити прорив до нової гуманістичної, по-справжньому національної школи, державі, суспільству треба плекати особистість учителя.

Гуманістична і гуманітарна природа вчительської праці, її різнобічність потребують формування майбутнього педагога не як вузького предметника, а як людину культури, яка має великий особистий виховний вплив» [1, с. 5].

Педагогічна скарбниця В. О. Сухомлинського актуальна й нині. Мудрість Василя Олександровича – приклад для педагогів XXI століття. Рушійною силою в навчально-виховному процесі є учитель – взірець для наслідування. Педагогічна діяльність учителя повинна мати особистісно зорієнтований напрям. Школа в XXI столітті має бути школою життєтворчості та самореалізації особистості. Учитель будує суверенну державу та нову школу й повинен виховувати молоде підрастаюче покоління з урахуванням історичного досвіду народу, загальнолюдських та національних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кремень В. Доповідь міністра освіти і науки України Василя Кременя на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти / В. Кремень // Педагогічна газета. – 2001. – № 10. – С. 3–5.
2. Кузь В. Г. Учитель, школа – пріоритети XXI ст. / В. Г. Кузь // Педагогічна газета. – 2002. – № 10–11. – С. 6–7.
3. Сухомлинський В. О. Гармонія трьох начал / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / ред. кол. : О. Г. Дзеверін, М. М. Грищенко, С. П. Заволока та ін. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. Статті. – С. 569–578.
4. Сухомлинський В. О. Людина неповторна / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / ред. кол. : О. Г. Дзеверін, М. М. Грищенко, С. П. Заволока та ін. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. Статті. – С. 80–96.
5. Сухомлинський В. О. Моя педагогічна віра / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / ред. кол. : О. Г. Дзеверін, М. М. Грищенко, С. П. Заволока та ін. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. Статті. – 1977. – С. 392–401.
6. Сухомлинський В. О. Пависька середня школа / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / ред. кол. : О. Г. Дзеверін, М. М. Грищенко, С. П. Заволока та ін. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 4. – С. 7–390.
7. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / ред. кол. : О. Г. Дзеверін,

- М. М. Грищенко, С. П. Заволока та ін. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 7–279.
8. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / ред. кол. : О. Г. Дзевєрін, М. М. Грищенко, С. П. Заволока та ін. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 419–654.
9. Сухомлинський В. О. Як любити дітей / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / ред. кол. : О. Г. Дзевєрін, М. М. Грищенко, С. П. Заволока та ін. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. Статті. – С. 292–308.
10. Сухомлинський В. О. Індивідуальний підхід до учнів. – Центральний державний архів вищих органів влади у м. Києві (ЦДАВОВ), Ф. 5097, Оп. 1, Спр. 239, арк. 1.